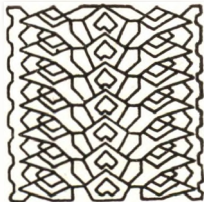

KÖNYVDISZÍTÉS HAJDAN.

Valljuk csak meg bátran, hogy minden erőlködésünk mellett sem igen tudunk abszolúte szép könyvet előállítani. A munkamegosztás átka úgy megfekszi iparunkat, hogy az igazán szép, stílszerű könyv előállítása mai napság már majdnem hogy lehetetlenség. Egységes szellem, egyetlen ízlésnek és fölfogásnak a visszatükrözése elképzelhetetlen valami a huszadik század könyvénel, hiszen annyi kézen megy az keresztül, oly sokan dolgoznak rajta a végeleges elkészültéig, hogy a különböző fölfogások okvetlenül bizonyos díszszonanciát okoznak rajta. Az író, az illusztrátor meg a dekoráló művész, a betűszedő, a nyomó meg a könyvkötő mind-mind más műveltségű, más ízlésű ember, s lehetetlen, hogy e műveltség- és ízlésbeli különállásának egy-egy parányát olykor bele ne vigye a munkájába. A legnagyobb bajt pedig abban látjuk, hogy még az egyes munka-ágazatokat is sok-sok ember végzi. Hogy példát mondjunk: a szedésen esetleg tíz-húsz ember is dolgozik egyszerre; az egyik ilyen, a másik olyan szedői technikával meg ortográfiával, s végezetül a munka összeállítását, tördelését ismét másik, a címlapnak stb.-nek a szedését újra más végzi.

Másképpen volt a dolog hajdanában, amikor a könyvmásoló, illetőleg a tipografus esztendőig is ráért arra, hogy a könyvet piacra vigye, s amikor anyag meg minden egyéb kifogástalan jóságú volt.

Pedig a könyvcsinálás olyan munka, amellyel mindenkoron meg lehetett közelíteni a művészeti ideált, s a minden tekintetben jól és ízlésesen kiállított könyv a maga fajtája közepette éppen úgy igényt tarthat a művészi munka elnevezésre, akár a festmény avagy a szobormű. Hiszen a könyvtől, s általában a nyomtatványtól szinte elválaszthatatlan a dekorálásnak a fogalma.

A dekoráció társaságában sokszor az illusztráció is föl szokott lépni. Dekoráció alatt azt az egyszerűbb vagy nagyobb igényű dísz értjük, ami a könyvben az oldalaknak ékesítésére szolgál, de nem magyarazza a szöveget, hanem egyszerűen csak díszít. Az illusztráció — mint a neve is mutatja — már a szöveg kiegészítése- s magyarázataképp szerepel.

A művészet meg a könyvnyomtatás egymással való benső viszonyának kész bizonyítéka, hogy semmi másból sem lehet oly behatóan és alaposan megismerni az emberiség történetét, mint éppen a művészetből és a könyvnyomtatás legfő termékéből: a dekorált meg illusztrált könyvből. Aki a műemlékeket szeretettel és elgondolkodva tanulmá-

nyozza: az előtt meg kell, hogy elevenedjenek az illető korok emberei, ezek életviszonyai, szokásai, meg világnézetei. Az emberi előrehaladásban megnyilvánuló hirtelen ugrások és hátrazökkenések mind-mind híven vissza vannak tükrözve a műemlékeken. De éppen úgy — sőt talán még nagyobb mértékben — a könyvön.

Az angolok nagy művészenek, Walter Crane-nek van egy pompás hasonlata: ha az építészetet, festészetet meg szobrászatot az elmúlt idők tükrének tekintjük, az illusztrált könyvet, s vele együtt a sokszorosító művészeteket a régi kor kicsiny kézi tükrének vehetjük. A könyv sokkalta hívebb képet ad a népeletről, a különböző korszakokbeli szokásokról, életfölfogásokról meg ideákról, mint a nagy művészetek csodálatos alkotásai. Az utóbbiak csak a királyok és hatalmasok által kifejtett pompáról, az ő életükben megnyilatkozott dicsvágyról és szenvedelmekről szólnak, de a könyv, különösen ennek illusztrációja: belevilágít a népelet apró rejtekébe. Megmutatja a néplelek miszteriumait, föltárja előttünk annak bensejét tréfa és játék, hangulatosság és képzeledés, munka és pihenés idején.

A könyv fejlődésének történetében két korszakot különböztethetünk meg: a tulajdonképpen való könyvnyomtatás föltalálása előtt és után valót. Tágabb értelemben ez a megkülönböztetés szinte fölösleges: a Gutenberg kora előtt készült könyvek is — akár fatábláról nyomódtak, akár pedig barát-ember másolta őket hosszú téli éjszakákon — szervesen hozzátartoznak az ólomtípusokról nyomtatott könyvek nagy seregéhez. Előfutárjaik és egyszersmind mintáik ezeknek; a nagy föltalálótól kezdve a legmodernebb újabbkori könyvművészig: mindenki a kódexek kifogyhatatlan szépségforrásához jár meríteni.

A könyvnyomtatás korát megelőzőtt időkben a könyvet főképpen csak dekorálták; az illusztrálás nyomaira leginkább csak a miniatúrák egyik-másikánál akadunk. Ha lassan is, az illusztráció apródonkint utat tört magának, s a kései kéziratokon már illusztráció meg dekoráció szépen egybeolvadt, utólérhetetlenül pompás hatású díszére s e mellett magyarazatára is szolgálva a szép barátbetűs írott könyveknek.

Minden korszak szellemének ismertető bélyegét megtaláljuk a régi könyveken, sőt mert hajdanában a nemzetek egymással való érintkezése sokkalta korlátoltabb volt, mint ma, s így erkölcsök, szokások és ízlés dolgában meglehetősen elkülönültek egymástól, a különböző nemzetek szépíróinál meg könyvfestőinél is különböző fölfogásnak és különböző ízlésnek, egy szóval stílusnak a kétségbevonhatatlan nyomait találhatjuk meg.

Könyvdíszel már a könyv legrégibb korszakában is találkozunk. Az egyiptomiak papiruszra írt hierogliffjei már maguk is kész díszményszámba vehetők. Különböen ugyanezt mondhatnók a középkor szép barátbetűs írásáról, sőt általában mindenféle írásról, mert hiszen szépzéleti szempontok születtek ezek valamennyi stílusbeli változatát. De mert most csak a szoros értelemben vett könyvdíszről óhajtok szólni: mindegyik nem terjeszkedhetem ki. Legföljebb talán arra utalhatok, hogy a régi könyvek és oklevelek írása beosztás és egyenletesség tekintetében örök időkre mintául szolgálhatna a könyvnyomtatásnak; a kódexek egyes lapjain csak úgy megtaláljuk a szóközök egyenletességére meg a szóelválasztások elkerülésére való törekvést, mint a mi legnagyobb gonddal szedett modern munkáinknál. Pedig a

betűk jóval nagyobbak voltak akkoriban, s az egyenletesség elérése meg a szembántó szóelválasztások elkerülése csak úgy vált lehetségessé, hogy bizonyos meglehetősen komplikált rövidítési rendszerben állapodtak meg. Ha a rövidítés az írásban jelezve volt: „abbreviatura“ volt a neve; így az m vagy n betű elhagyásakor vízszintes vonalat húztak a szomszéd betű fölé (tūc = tunc); a „per“ szótag rövidítése úgy történt, hogy a p betű szárát áthúzták; ha a p fölött volt a vonal: a „prae“ szótag megrövidítését jelentette; a rond kilenceshez hasonló jel a szó elején a „cum“ vagy „con“ szótag megrövidítését jelentette; a rond négyeshez hasonló jegyek a szó végén alkalmazása pedig a „rum“ végződés elhagyását jelezte. Mind e rövidítéseknek igen sok módja volt, s azt érték el vele, hogy a szóelválasztást helytakarítási meg szépészeti okokból elkerülhették. Persze az írónak már a sor elején tudnia kellett, hogy minő szavakat fog majd megrövidíteni. E végből az oldalt már a leírást megelőzően függőlegesen is megvonalazta, s aztán a maga érdekes egységrendszerével kiszámította, hogy mi fér majd a sorba. Az egy-alapvonalas betűk (i, l, j) egy, a két-alapvonalasok (n, d, h, p, g, o stb.) két, s a három-alapvonalasok (m, w) három egységet számítottak. A sorról a függőleges vonalzat révén tudta, hogy hány egység fér bele; mi sem volt tehát könnyebb, mint a másolásra váró szöveg egyes sorait előre kiszámítani, s a rövidítések helyét meghatározni.

Ha valamely szó a kezdőbetűjével volt rövidítve (például P. P. = Pater Patriae), „sigla“ volt a rövidítés neve. A rövidítésnek ez a módja azonban inkább csak a rómaiaknál volt szokásos.

A könyv belső díszítése a pergamenre s az írásra terjedt ki. A pergamen díszítése főképpen abban állott, hogy színesre festették. Az írás díszítésének már több módja is volt.

Első és meglehetősen elterjedt módjaul az vehető, hogy a feketebetűs sorokat vörös tintával — díszesebb kódexeknél esetleg arany színűvel — aláhúzták, ami által sokkalta elevebb hatása lett a szövegnek. A sorok aláhúzásán kívül többnyire oldalt, a margón is találkozunk kacskaringós vonalakkal. Ha vörös tintát használtak a díszítéshez: rubrikálásnak (rubrum = vörös) nevezték. Később ez elnevezés használatát terjedt az egyéb színű tintákkal való díszítés megjelölésére is.

A rubrikátorok idővel annyira elszaporodtak, hogy céhszerű közösségbe állhattak össze. A népvándorlás kora előtti kódexeken még a kezdőbetűk is egyszerűen vörös tintával vannak leírva, s alig nagyobbak a többi betűnél.

Természetes dolog, hogy amikor az írott lapok díszítéséről volt szó: nem szorítkoztak egyesegyedül a főképpen vallásos tartalmú kódexek ornamentálására, s hogy ez a díszítési kedv megnyilatkozott gyakran az egyszerű közokiratok meg egyéb írások készítésénél is. Legrégibb alapító, nemességadóományozó, meg hasonló irataink majdnem kivétel nélkül ornamentálva vannak; egy példát be is mutatunk közülök: Kún László egyik oklevelének a cínkográfiai mása az. (1. ábra.)

Több tekintetben is jellemző ez az oklevél. Mutatja a tizenharmadik században minálunk otthonos írásmódot, valamint a kezdőbetűk, sőt kezdő szók díszítését is. A kódexeket, fontosabb okiratokat stb. jobbra hasonló módon díszítették; erőteljes vonású, a lúdtollra emlékeztető betűk, az olvasásnak messze kinyúló betűszárakkal való olvashatóbbá

tétele nagy előnyei ennek a szépírási módozatnak. A leveles-vonalas buja díszből itt-ott szélesen kicsap egy-egy inda a margóra, a nélkül azonban, hogy a kolumna síkját megbontaná. A dísznek színe rendszeren elütő a betűtől; többnyire piros.

Az olvasónak olvasás közben mindenkoron volt bizonyos megnyugvásra szüksége, s mert e stilisztikai törvénnyel a könyvmásoló maga is tisztában volt: kisebb-nagyobb passzusok után — már tudniillik ahol erre szükség volt — nagyobb iniciálékkal, közbe toldott színes tollvonásokkal, apró ornamensekkel jelezte a megnyugvás helyét. Mindezek a kezdőbetűk, tollvonások és ornamensek jobbra színesek voltak. Míniomot vagy címőbert, díszesebb munkáknál aranyat használtak e célra, de itt-ott kék színű dísz is látunk. A magyarországi könyvirás és könyvfestés legrégebb emlékében, az 1228 előtt készült Pray-kódex elnevezésű misekönyvben például majd vörösek, majd pedig kékek a kezdőbetűk.

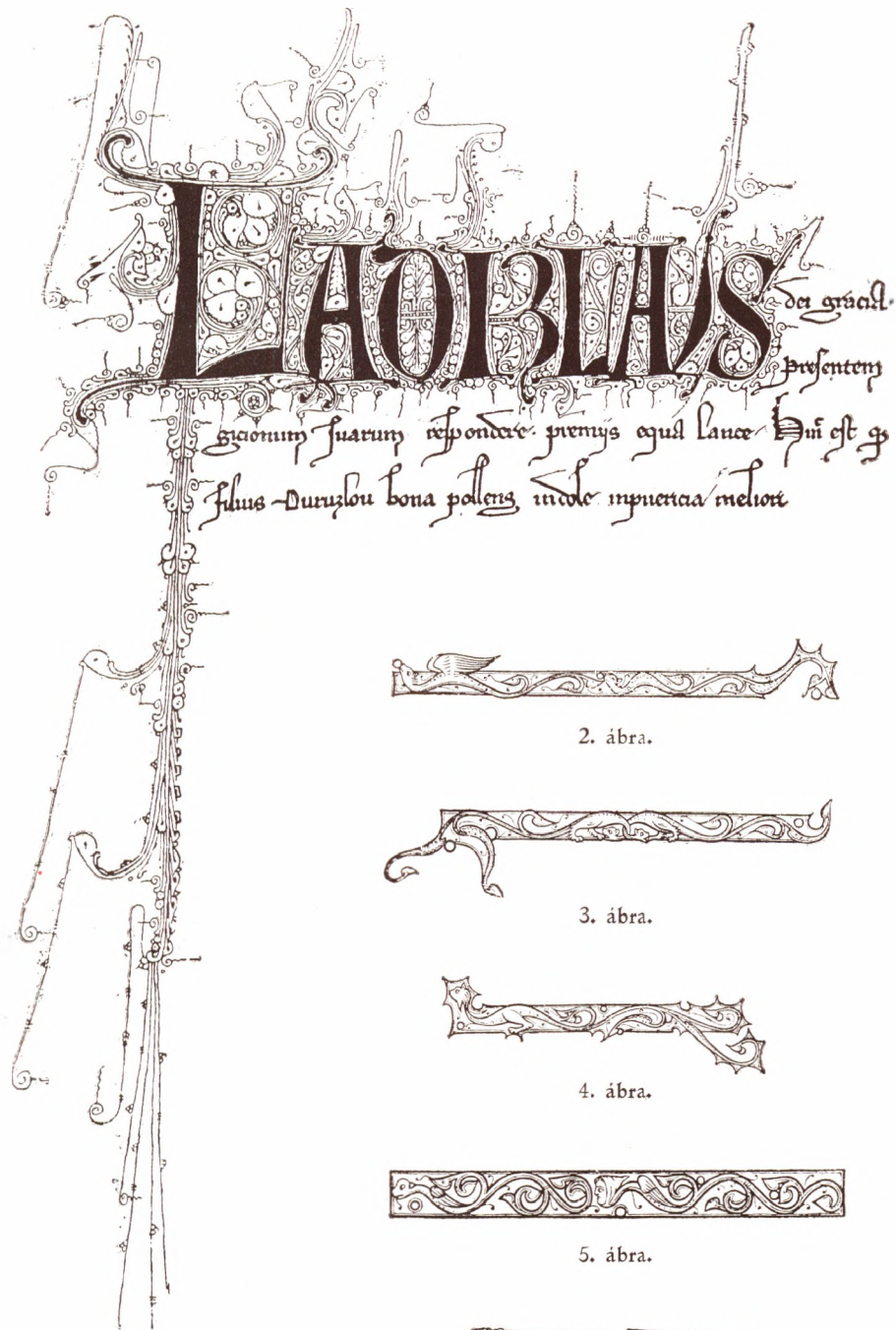
Legáltalánosabb volt a kezdőbetűk használata a megnyugvás jeléül. Szöveg közti ornamenseket főképpen csak a francia könyvmásolók használtak, s ők is kiváltképpen a tizenharmadik és tizennegyedik században. Hanem ezekben az apró, játszi ornamensekben aztán annyira megnyilatkozik a másolónak, illetőleg könyvdíszítőnek a benső lelkülete, vallásos érzése avagy világias gondolkozása, hogy igazán érdemes a dologgal behatóbban foglalkozni.

Mert bizony nem csupán a nagyobb művészi igényű miniatúrákban nyilatkozik meg a keresztény és misztikus szimbolizmus. A szöveg közt elszórt apró ornamenseknek csak úgy megvolt a maguk jelentősége. Sokszor a legapróbbikon is nyomára akadhatunk valamely vallásos avagy filozófiai gondolatnak. S ha a művész egyéni fantáziája, temperamentuma, teremtő zsenijének sajátossága érvényre is jut ez apró, francia szóval *drôlerie*-eknek, bohóságoknak nevezett díszítő részletekben: a korszellemet uraló stílus dogmáinak, s a bevett formáknak önkénytelen vissza-visszatérése révén még ezek is osztályokba, csoportokba volnának oszthatók. Mert az egyéni fölfogás majdnem teljes érvényesülése mellett sem volt elkerülhető, hogy egy-egy nagyobb városnak könyvdíszítő művészei ne kerüljenek valamely erős tehetségű, nagytekintélyű társuk szellemének a hatása alá.

A *drôlerie*-t a modern nyomdász sortöltőnek avagy elválasztó lécnak nevezné. Akad közte olyan, amely kizárólag csak dekoratív célzatú; egyszerű leveles-vonalas díszből áll, néha szabadon (8. ábra), néha pedig keretbe foglalva (7. ábra). Tágabb értelemben *drôlerie*-nek nevezik az iniciáléből kifutó lapszéli díszet, tehát az 1. ábrán láthatót is, amelyben különben szimbolisztikus jelentőségnek semmi nyoma. Az írat oklevél-mivoltánál fogva ilyesminek úgysem lett volna rajta helye.

A szimbolizmusra való törekvésnek egy érdekes példáját mutatjuk be a 9. számú ábrában.

Ennek az elválasztó lécnak a két végén halat látunk, ami nem kevesebbet jelentett, mint Jézus Krisztusnak a nevét. Egy ezredéven keresztül szélteben használatos volt ez a motívum, s még abban az időben keletkezett, amikor a római cészárok ahol érték: fenevadak elé avagy kínos tűzhalálra hurcoltatták a keresztényeket, s amikor ezeknek mindenféle titkos jelt kellett egymás között megállapítaniok, hogy ezekről fölismerhessék egymást. Ilyen titkos jel volt az „*ichteus*“, a

1. ábra.

IV. László egy 1274. évi oklevelének kezdete.

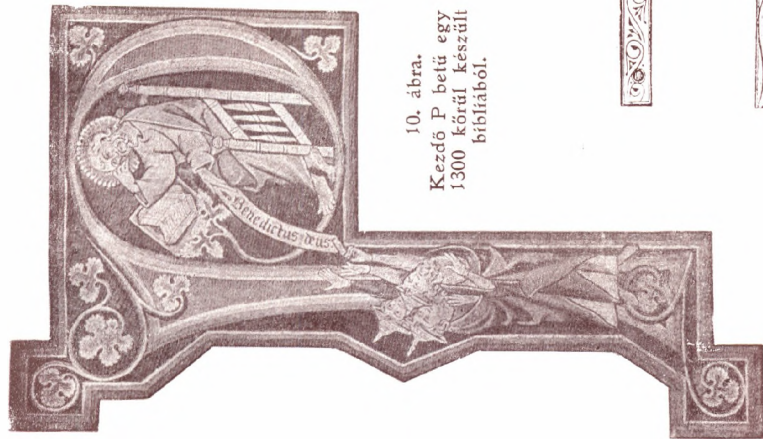
2. ábra.

3. ábra.

4. ábra.

5. ábra.

6. ábra.

10. ábra.

Kézdő P betű egy
1300 körül készült
bibliából.

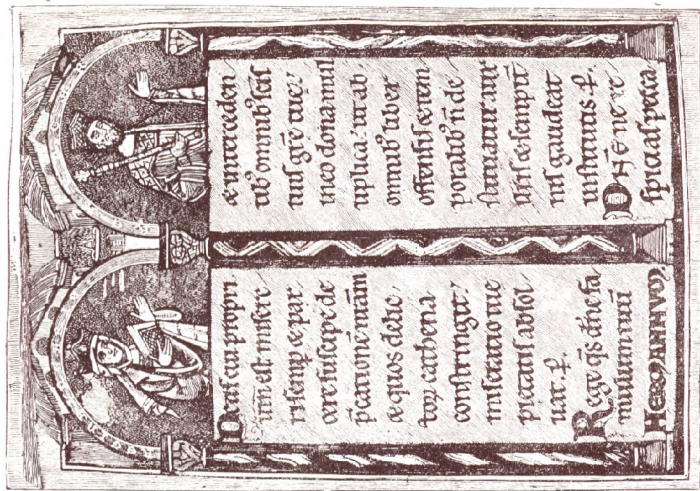
8. ábra.

7. ábra.

9. ábra.

11. ábra.

II. Andriás és neje Gertrud arcképeivel ellátott
kódex-lap.

ARTIVM AVRELI CORNELI CELSI LIBER
 QVAE RATIO MEDICINAE POTISSIMA SIT
 ET QVEMADMODVM SANOS AGERE CÖ-
 VENIAT LIBER PRIMVS INCIPIT FELICITER

TALIMENTA SANIS CORPORIBVS AGRICVLTURA SIC SANITATEM EGROS medicina promittit. Hec namq. quidem res est. Equidem etiam imperatissime omnes herbas atq. propiora in auxilium vultuerim morboruq. nouerunt: verum tamen apud graecos ali- quanto magis q. in ceteris nationibus excoluerunt. ac ne apud hos qdem a prima origine sed pauca ante nos seculis in pote cum acerrimis auctoribus et alijs part. celebratur. Quoniam ad hodiernam et vltimam huius libri editionem par- to subuluit excellit in demum nomen recepit est. Huius deinde duo filij podabrios et machaon bello troiano dixerunt. An a mionem sequuntur non mediorum opem conuulsiouibus suis adoleuerunt. Quos tamen homerus non in pestilentia neq. in uarijs uentibus in ortorum aliquid aduulsiu. aut aliq. sed vultuerim cunctis modo ferri et medicamentis in dextera bilis esse proposuit. Ex hoc apparet has artes medicine solas ab his esse probatas. eiq. esse acerrimas et edemq. auctoritate preest. mortos cum ad vitam deorum immortalium vita-

Kezdőlap egy Korvin-kódexből.

INCIPIT PRAEFATIO BEATI HIERONIMI PRES
BITERI INCOMENTARIO EPISTOLAE BEATI
PAVLI APOSTOLI AD GALATHAS :

PAVCI ADMO
dum dies sunt qđ eptam pa
ul ad philemonem interp
tatis & ad galathas trāscen
deram multū rectorum in
medo p̄termissis & ecce subi
to littere mihi de urbe alla
re su ac nūciantes & albinam
uenerabilem anūm p̄sentie
domini redditam & sanc
tam Marcellam matris contubernio destitutam ma
gis nunc uestrum o paula & eustochium flagitare
solatium & quia hac interim fieri non potest propt̄
grandia maris in medio spacia atq; terrarum repen
te uulnus impressum saltem scripturatum uellenca
rare medicamine: Scio eqđem ardorem eius scio fidem
scio quā flamam semp̄ habeat in pectore sup̄ate sexum
oblusci homines & diu noni uoluminum tympanio cō
crepante Rubrū hui' sceli pelagus transfectare Certe cū tome
cēm nūq̄ tam festina me uidit ut nō de scripturis aliqd in
ferogaret Neq; more pythagorico qđqd̄ responderā testū
putabat nec sine ratione p̄iudicata ap̄ā eam ualebat auc
toritas sed examinabat oia & sagaci mente uniu'sa p̄sabat
ut me sentacē nō tā discipula b̄rē q̄ iudicā Itaq; qđ & illi
absenti p̄gratū fore & uobis que in p̄sentiarum estis uale
exultimo Ad grediar opus interpretatū ante me lingue no
ste scriptoribus & agratū q̄ ipsi uix paucis ut rei pose
bat dignitas usurpatum nō quod ignorem gauim

hal is, amelynek nevében benne voltak Jézus Krisztus latin nevének kezdőbetűi: az I meg a Ch.

A tizennegyedik és tizenötödik században miniatúrában is, meg aprólékos díszben is egyaránt megjelennek a szelidebb állatmotívumok. A gótika meghozta a kutyát; megjött a szarvas, a galamb, sőt a nyúl is. A kígyó törzse megmaradt, de a feje helyébe apródonként — úgy a tizenötödik század elején — csuklyás barátő került. (5. ábra.)

A sárkányok főképpen a tizenharmadik századnak voltak szelében használt könyvdiszítő motívumai. Egyformán szerepeltek a miniatúrákban meg az aprólékos díszben is. (3. ábra.)

A szimbólizmust, az allegóriát megtaláljuk majd minden apró-cseprő ornamentumban, de amikor a kígyó fejét szerzetesfővel cserélték ki: ráakadunk a szatíra nyomára is. Az egyház-szakadások küszöbén állunk; a vallás cégére alatt üzött visszaélések gyűlöltté tették európa-szerte a szerzetesi rendet. A kolostorok falai közt végbement orgiák, a barátok féktelen kicsapongásai és paráznaságai szelében megingatták az előző századokban munkával és tanítással kivívott tiszteletet és bizalmat a szerzetesek iránt. A barát szó egyértelmű lett a kurafival; a családapák örökösen veszélyeztetve látták általa feleségük meg leányaik erényét s Franciaországban egész sereg volt ama plébániák száma, ahol a polgárok a plébánost ágyastartásra kötelezték, hogy így valamennyire biztonságban lássák a családjukbeli nőszemélyek erkölceit. Csoda-e ily körülmények között, ha az első nőt, Évát elveszejtő kígyónak fejét szerzetesfővel cserélték ki mindenfelé? Nem-e szatíra volt ez az akkor már majdnem kizárólag világi sorban leledző és céhekben tömörült könyvcsinálók részéről?

A könyvcsináló a maga finom művészi ízlésével irtózott a kolumnabeli fehér foltoktól, az ürességtől. Ugynevezett kimeneteket a régi kódexekben nem igen látunk, de sőt még az ösnyomtatványokban sem. A vastagvonásos dekoratív betű nem tűrte az ilyesmit. A tizenhatodik század közepe felé látunk csak itt-ott kimeneteket a könyvekben, tehát akkor, amikor a betűöntés tökéletesedése révén a tipográfiai betű is következetesen vékonyodni kezd, úgyszólván vérszegénnyé válik.

S itt párhuzamot kell vonnunk a dekoratív-betűs régi, és a modern könyvek között. A régi könyveken — főképpen az írott kódexeket értjük — a díszet rendszeren a szövegtől elütő színben rajzolták bele a könyvbe. Kimenetek pedig egyszerűen nem voltak benne sehol sem. Nos, ebben rejtezik a régi kódexek bájos hatásának egyik fő-fő titka. Mentől erőteljesebb valamely betűfaj: annál bántóbb a belőle szedett szövegben a kimenetsor; a kolumnát szaggatottá teszi, az egységes síkot megbontja, úgy hogy ez elveszti a dekoratív hatását. Tudják ezt modern könyvnyomtatóink is, s minden lehető módon igyekeznek segíteni a bajon. A bekezdések elhagyásával, a kimenetsoroknak apró sortöltökkel való teletömésével próbálják a kimenetek zavaró hatását ellensúlyozni; legtöbbször azonban beérik azzal, ha egy kis ornament-darabkát bigyesztenek a kimenetsor végére. Hogy ez elég volna az üdvösségre: kötve hisszük.

A könyv díszítésének művésziesebbé és pompásabbá tétele — mint már említettük — a díszes inícialek alkalmazásával függ össze. Kicsiny számban ugyan már a bizanci időkben is találtak olyan képes kéziratokat, amelyek kezdőbetűi meglehetősen nagyok és gazdagon vannak

díszítve, de a díszesebb iniciálék általánosabb használata csak a Kr. u. VII. század felé kezdődik az ir, frank, gót és burgundi kolostorokban, s bár lassú tempóban, de mind határozottabban fejlődik ki belőle a miniatúr festészet.

Az utóbbinak az ismertetése a művészettörténet megíróinak a dolga volna, de annál a nagy érdekességnél fogva, amellyel e tárgy a könyvnyomtatásra nézve bír, nem mulaszthatom el néhány sorban vázolni a dolgot.

A miniatúr festészet a tizenkettedik és tizenharmadik században volt virágában. A kezdőbetűk megnőnek, néha az egész oldalon végignyúlnak s pompás növényi dísznek képezik a kiinduló-pontját. Itt-ott illusztratív ábrázolással is találkozunk a bensejükben, a figurális alak pedig majd hogy nem elmaradhatatlan belőle.

Az e korbéli kéziratokban gyakori tehát az olyan iniciálé, amely a kolumnának felét, sőt gyakran még nagyobb részét is foglalja el. Sokszor az iniciálé az öt követő néhány betűvel egyetemben az egész oldalt megtölti, úgy hogy a tulajdonképpeni szövegrész a kódexnek csak a következő oldalán kezdődik meg. Az iniciálás oldal tehát szinte címlapnak volna tekinthető, azzal a különbséggel, hogy már az iniciálé is, meg az oldalon levő többi néhány szó is szorosan hozzátartozik a szöveg első mondatához. A kódexek elnevezése aztán ezekről a kezdő szavakról történt, csak úgy mint az manapság a pápák meg a püspökök enciklikáinak illetőleg pásztorleveleinek az elnevezése tekintetében szokásos. Az ilyen nagy alakú és illusztratív ábrázolással ellátott kezdőbetűknek jó példáját láthatjuk a 10. ábránkon, amely különben harmadrésnyire van kicsinyítve.

A nagy kezdőbetűknek használata azonban távolról sem tekinthető kizárólagosnak a tizenkettedik és tizenharmadik századokban. Sokszor az iniciálé alig nagyobb valamivel a szövegbetűnél s természetesen az ornamentálása is megfelelően szűkebbre fogott. De e helyett a miniatúr okvetlenül gondoskodott valami más díszről, illetőleg színes képről. Példa erre a 11. ábránkon bemutatott kódex-lap, amelyen korai gót keretben II. András magyar királynak és feleségének arcképe látható.

A tizenötödik században emelkedett a könyvdíszítés és a miniatúr festészet a legmagasabb fokára. Egész serege volt ekkor a jelesebbnél jelesebb miniatúr-festőknek, s például Attavantes-nek a munkálkodása előtt csudálkozva áll meg a mai kor embere is.

A tizenötödik század legszebb és legnagyobb könyvtára Csontos János szerint Hunyadi János Bibliotheca Corviniana-ja volt. Bár a benne foglalt művek széjjelkallódtak: az egykorú iratokból és levelezésekből kitűnik, hogy a Korvin-könyvtár még a pápai könyvtárnál is nagyobb volt.

A török invázió idején a Korvina kötetei tisztára széjjelszóródtak Európában, s eddigelé csak körülbelül százötven darabot sikerült összeszedni a különböző könyvtárakban, illetőleg ennyiről lehetett minden kétséget kizáróan megállapítani, hogy valamikor a Bibliotheca Corviniana tartozékai voltak. A Nemzeti Múzeum könyvtárában levő kétségtelen Korvin-kódexek száma tizenöt, az egyetemi könyvtárbelieké tizenkettő. A bécsi udvari könyvtárban harminc darab van belőlük, az Esteiek modenai könyvtárában pedig tizennyolc. A többi egyesével-kettesével van széjjelszórva a különböző köz- és magánkönyvtárakban.

A Korvina-beli kéziratok kiállítását illetőleg Csontos János két fő csoportot különböztet meg. Az egyik csoportba tartoznak a könyvtár főnállásának első időszakában készült pergamen-kéziratok, arany inícia-lékkal, színes arabeszk lapszéli díszítéssel, bársony- és selyem-kötéssel s a címlapon Mátyás király hollós címerével, mely a magyar pólyából, a cseh oroszánból és a hollós szív pajzsából van összeállítva, két oldalt monogrammal ellátva. A másik csoportba tartoznak a rendkívüli fényvel és műziséssel kiállított miniatúros kéziratok Attavantes és Francesco Cherico hírneves miniatúroktól és tanítványaiktól festve, a Korvin-féle emblemmel, többnyire préselt bőrkötésben, a címlapon Mátyás címerével.

A Korvin-kódexek közül nem kevesebb mint négynek a kezdő lap-jait mutatjuk be e cikk keretében; az egyikét még hozzá színesen is. Mind a négy lap könyvmásolói, illetőleg miniatúri munka, amint hogy a Korvinák összes kötetei közt nem is akad kettőnél több ösnyomtat-vány. Jól tanulmányozható a hasonmások mindegyikén az a gondosság, amellyel a másoló a szövegrész meg a dísz harmóniájára ügyelt. A betű meg a dísz mind a négy hasonmásban egyetlen illuminátori iskola modorát tünteti föl, s valamennyi — úgy látszik — egyetlen olasz mesternek felügyelete alatt készült.

A könyvdíszítés természetesen a könyv külsején, tehát a borítékán, tábláján is megnyilatkozott. A művészi könyvkötés már sok százados mulittal dicsekedhetik s minálunk akadtak már régebben is jeles mesterei, mint azt az Iparművészeti Múzeumban látható néhány aranyos bőrkötés is bizonyítja. A szorosán vett könyvkötészet első korszakául a bizancit vehetjük föl. A miniatúr festményekkel, rajzokkal díszített kéz-iratok értékes voltával arányban áll a fűtelek művészi becse: elefánt-csontmetszetekkel, hajlított vagy vésett ötvösmunkával, ötvényekkel és drágakövekkel díszítették őket. A nyugati országokban is követték e szokást, csakhogy itt már azzal bővítették, hogy a fatáblát bőrrel vonták be. A könyvek kötése is — ép úgy mint a kéziratok s a könyvben levő festmények — kezdetben a kolostorokban készültek, miért is az e fajta kötéseknek még későbbre is fönmaradt a barát-kötés (Mönchsband) elnevezése. Csak a XIV. században kezdtek oly könyv-kötők is feltűnedezni, akik nem tartoztak semmiféle egyházi rendhez. Eleinte — különösen Németországban — az egyetemek védelme alatt dolgoztak, függetlenül mindenféle céhtől s az újabb díszítések alkalmazásával jelentékenyen előbbre is vitték a könyvkötést. A könyv-ornamentikában a középkor vége felé saját szerű jelleg fejlődött ki; a díszítéseket vésték, trébelték, poncolták vagy bélyeggel nyomták a fűtelebe s a régi fémbevonatból nem maradt más, mint a sarkok megvédésére szolgáló vasalás, a kiálló ércgombok, melyek a könyvet kopás ellen védték és a csattok. A vaknyomású könyvfűtelek helyettesítésére a XVI. század óta a keletről származott aranyozott bőrfűteleket kezdtek használni s ezek a XVIII. század vége felé már általánosan elterjedtek. Két fő irányt lehet e könyvkötő-munkákon megkülönböz-tetnünk: az egyiknél a fűtelek úgy mint a címlapot homlokzatos díszítéssel látták el, amelynek fantasztikus architektúrájába alakokat és medaillonfejeket illesztettek, római történetből és mitológiából vett nevek elrendezésével; a másiknál vagy arabeszkkel borították a könyv-fűtelek egész síkját és legfőljebb közepükön egy kis helyet a cím, a

tulajdonos címere vagy emblemája számára, vagy pedig az arabeszek föloszoltak közép- és sarok-díszekre. Fölmerült ezután a mozaikszerű bőrkötés is, piros, zöld, fehér stb. színű bőrbetétekkel a közönségesen barna bőrön. Nagy lendületet nyert a könyvkötészet az aranyozott és festett kötőszalagok, a gördítőkarikával előállított és vonal-arabeszekből álló díszítések folytán, amely díszítést Majoli Tamás és Grolier János könyvgyűjtőkről neveztek el. III. Henrik idejében, kinek halálfejes és hasonló szimbolumú könyvei meglehetősen ismeretesek, az arabeszek veszíteni kezdtek azelőtti kacskaringósságukból s inkább geometrikusakká váltak. Ez az irány aztán későbbi időkben kiterjedt az egész könyvkötésre, sőt más iparművészeti tárgyakra is. Nagyon fölkapták a fémvasalásokat is, amelyek, ha át voltak lyuggatva, díszes alátétet, például vörös selymet mutattak.

Hazánkban a művészi könyvkötést a külföldön is vándorolt magyar könyvkötők honosították meg. Régi könyvkötéseink technikai kimunkálás és a művészi motívumok helyes és izléses megválasztása által fényesen tanuskodnak a könyvkötésnek hazánkban való művészi fejlettségéről és régi mestereink helyes fölfogásáról. A könyvkötés különben ugyanabban az irányban fejlődött, mint a nyugatibb államokban és Mátyás király idejében technikai és művészeti tekintetben azok nagyobb részét fölül is multa.

A Korvinák kötésére jeles tudósunk Csontos János leírása szerint kezdetben selymet és bársonyt alkalmaztak, később azonban a barna bőrkötés lett általánossá, főleg akkor, mikor Mátyás király egy önálló könyvkötői stílust honosított meg a könyvtárában, mellyel a Korvinák könyveinek más könyvektől való megkülönböztetését lehetővé tette. E stílus a renaissance-kori könyvkötészet történetét egy önálló magyar stílussal gyarapította, amelyről az 1890-díki antwerpeni bibliográfiai kongresszus kimondotta, hogy ez a könyvkötészet történetében önálló modort képvisel, hogy ornamentikája és préselt arany lombzatainak motívumai a XV—XVI-ik századbeli magyar hímezések és díszítések motívumaival azonosak, ezenfelül pedig a könyvkötészet történetében még azért is érdemel különös figyelmet, mert ez a legrégebbi olyan kötés, melynek tábláján az aranszín mint dísz az 1490-es esztendőök előtt fordul elő.

Befejezem a rég mult időknek könyvdíszéről irt eme rövid tanulmányomat. Végső konkluzióm ugyanaz, amit már homályosan jeleztem a cikk elején is: a kódexeknek, ösnyomtatványoknak majdnem mindegyikéből tömérdek tanulságot szűrhet le a könyvet dekoráló művész, s a könyvnyomtató is igen jól teszi, ha mennél többet és mennél alaposabban tanulmányozgatja a régebbi századok könyvmásoló meg könyvdíszítő művészetét. Betüből, díszből egyaránt sokat tanulhat s a modern korszellelem hasonló irányú áramlatait csak úgy képes alaposan megérteni s bensőleg átérezni, ha ismeri a könyvdíszítés jelenén kívül

a multját is. Az egyetemes szakmúveltség legfontosabb faktora a betű meg a könyvdísz történetének tanulmányozása, s meglehet, hogy közel már az az idő, amikor szakhistóriai tudását a mesterszedő is lépten-nyomon apró pénzre válthatja.

Bozsik István.

